

Dynastiek en nationaal gevoel in Brabant onder de regering van Hertog Jan I (1267-1294)

door

PAUL DE RIDDER

In het jaar 1267 werd de heerschappij over een der machtigste vorstendommen der Nederlanden toevertrouwd aan een vijftienjarige knaap. Op deze wijze kwam een einde aan de zwaarste dynastieke crisis die Brabant ooit gekend had¹. Op 28 februari 1261 was hertog Hendrik III (1248-1261) immers gestorven zonder dat zijn opvolging geregeld was. Dit stelde de hertogin-weduwe, Aleidis voor grote moeilijkheden. De oudste zoon van Hendrik III was niet alleen nog minderjarig maar bovendien wegens zijn zwakzinnigheid totaal onbekwaam om het hertogelijke gezag uit te oefenen. Dit machtsvacuum wekte uiteraard de aandacht van een aantal buitenlandse vorsten die reeds lang met lede ogen de macht van Brabant hadden zien groeien. Hendrik van Gelre, prins-bisschop van Luik (1247-1274) en Otto II, graaf van Gelre (1229-

1. De interessantste inlichtingen betreffende deze periode worden geleverd door J. Van Heelu, *Rymkronyk betreffende den slag van Woeringen*, ed. J. F. Willems, Brussel, 1836 (Collection des chroniques belges inédites, K.C.G., in 4°). Ook andere kronieken kunnen met vrucht worden geraadpleegd. L. Van Velthem, *Voortzetting van den Spiegel Historiae (1248-1316)*, ed. H. Vander Linden, D. De Vreese, P. De Keyser en A. Van Loey, Brussel, 1906-1938, 3 dln. (K.C.G. in 4°) en J. Van Boendale, *Brabantsche Yeesten en Continuatio*, ed. J. F. Willems en J. Bormans, Brussel, 1839-1869, 3 dln. (Collection des chroniques belges inédites, K.C.G., in 5°, dl. III-X). Over deze dynastieke crisis bestaan geen recente studies. Men kan zich enigermate behelpen met A. Wauters, *Le duc Jean Ier et le Brabant sous le règne de ce prince (1267-1294)*. Brussel, 1862 (Académie royale de Belgique, Mémoires in 8° dl. XIII), p. 17-49; P. Bonenfant, *Brabant en Gelre voor en na Woeringen*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. II, p. 262-263; A. Wauters, *Suite à ma notice sur le duc Henri III de Brabant: Les doctrines des hérétiques du XIIIe siècle le duc Henri IV, les premières années de Jean Ier* in *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique. Classe des Lettres*, R. II, dl. XL, 1875, p. 360-365; G. Boland, *Un siècle d'alliances interurbaines en Brabant*, in *Miscellanea historica in honorem A. De Meyer*. (Universiteit te Leuven. Publicaties op het gebied der geschiedenis en der philologie, r. II, dl. XXII) Leuven 1946, dl. I, p. 613-625; G. Boland, *Les deux versions du pacte d'alliance des villes brabançonnes de 1261-1262*, in B.T.F.G., 1944, dl. XXXIII, p. 281-289; G. Boland, *Le testament d'Henri III, duc de Brabant*, in R.H.E., 1942; dl. XXXVIII, p. 59-96; J. Cuvelier, *De oorsprong der Leuvensche geslachten*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie, Klasse der Letteren*, 1933, p. 156 en volgende; E. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen-Amsterdam, 1960, p. 358.

1271) lieten dan ook deze gelegenheid om de Brabantse invloed te verzwakken, niet onbenut. Als kleinzonen van wijlen hertog Hendrik I van Brabant (1190-1235) eisten zij de voogdij over het hertogdom op. Ook een aantal leden van de Brabantse feodale adel grepen deze kans om hun invloed te vergroten en bedreigden de dynastie. Hendrik II, van Leuven, heer van Gaasbeek, liet immers als neef van wijlen hertog Hendrik II (1235-1248), eveneens aanspraken gelden op het momboerschap over de kinderen van Hendrik III.

Gesteund door Walter Berthout, heer van Mechelen en met behendige sluwheid weet de hertogin-weduwe Aleidis deze gevaren af te wenden. Met de hulp van Hendrik en Otto van Gelre rekent zij eerst af met Hendrik van Leuven, heer van Gaasbeek om vervolgens in 1265 de twee Gelderse broeders op hun beurt uit Brabant te weren. Daar Aleidis zeer goed inzag dat de dynastie en het hertogdom niet definitief beveiligd zouden zijn zolang het gezag uitgeoefend werd door de zwakzinnige Hendrik IV, bereidde zij haar tweede zoon Jan, voor op de machtsovername.

Haar plannen botsten echter op het verzet van Arnold van Wezemaal, maarschalk van Brabant, die kon rekenen op de steun van het Leuvense geslacht der Colneren. Werde de heer van Wezemaal verslagen door Walter Berthout, dan maakte de Luikse prinsbisschop, Hendrik van Gelre, van deze gelegenheid gebruik om andermaal Brabant aan te vallen.

Hij belegerde niet alleen Mechelen maar eigende zich ook de volledige rechtsmacht over Maastricht toe en vernielde de toren van Wijk die de Maasstad beschermde. Slechts met de steun van de heren van Heinsberg, Valkenburg en Kleef en met behulp van de Keulse aartsbisschop kon Aleidis deze nieuwe dreiging afweren. Nadat de Leuvenaars zich, vermoedelijk onder invloed van de buitenlandse aanval, met de hertogin hadden verzoend, stond niets de machtsovername van Jan I (1267-1294) nog in de weg. Ten overstaan van de vertegenwoordigers van de adel en de steden, die in de abdij van Kortenberg vergaderd waren, deed Hendrik IV dan ook officieel afstand van de macht ten gunste van zijn jongere broer Jan. Op 3 juni 1267 bekrachtigde de Duitse keizer de schikking waarbij het hertogelijke gezag werd toevertrouwd aan Jan I, de toekomstige overwinnaar van Woeringen.

Op de Brabanders heeft deze ernstige dynastieke crisis vermoedelijk een grote psychologische weerslag gehad. De zekerheden en de waarden waaruit zij gedurende ettelijke decennia kracht hadden geput, schenen totaal verdwenen. Het hertogelijke geslacht dat generaties lang van vader op zoon geregeerd had, dreigde in de

persoon van de geestelijk en lichamelijk ontaarde Hendrik IV roemloos ten onder te gaan. Terzelfdertijd scheen ook de gestadige opgang van het hertogdom naar steeds grotere macht en rijkdom brutaal afgebroken te worden. De hertog was immers niet alleen het bindteken bij uitstek tussen een aantal territoria met verschillend statuut, doorsneden door een aantal vreemde enclaves, hij was ook de enige macht die de adellijke geslachten in toom kon houden en tevens de buitenlandse aanvallen kon afweren.

In deze dramatische periode toen Brabant ten prooi viel aan algemene verwarring en vertwijfeling, toen het van binnenuit en van buitenaf zwaar bedreigd werd, hebben de Brabantse steden zich gemanifesteerd als een belangrijk „staatsdragend” element. Waar hun politiek optreden zich tot dan toe voornamelijk beperkte tot het waarborgen van belangrijke overeenkomsten tussen de hertog en buitenlandse vorsten, daar zou de dynastieke crisis die in 1261 begon, hen ertoe aanzetten rechtstreeks in deze opvolgingskwestie tussenbeide te komen. Moet men de effectieve invloed van de Brabantse steden op de uiteindelijke regeling van deze conflict-situatie niet overschatten², toch schijnt de Brabantse burgerij zich bij dit alles nauw betrokken gevoeld te hebben. Meer bepaald had deze maatschappelijke groep duidelijk ingezien dat een populaire dynastie op zichzelf een te zwakke basis vormde om een „Brabantse staat” uit te bouwen.

Hiertoe was immers ook de onderlinge eendracht en de wil tot samenwerking van alle Brabanders een onmisbare vereiste. De Brabantse steden hebben dan ook van meet af aan betoogd dat de opvolgingskwestie niet alleen de hertogelijke familie en sommige hoge edellieden aanbelangde maar ook het gehele land aanging. Reeds onmiddellijk na de dood van Hendrik III hadden zij dit zeer duidelijk gesteld. In de periode 1261-1262 sloten zij immers een aantal bilaterale akkoorden af om de belangen van land en dynastie te verdedigen.

Overwegend dat hun vroegere onderlinge geschillen enkel schadelijk waren, verzoenden zij zich met elkaar zoals het landgenoten past en dit „*propter honorem et profectum domini nostri atque etiam totius terre nostre amplificandum et custodiendum*”³. Als

2. R. Van Uytven, *Vorst adel en steden: een drieboeksverhouding in Brabant van de twaalfde tot de zestiende eeuw*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1976, LIX, p. 98. Zie G. Boland, *Un siècle d'alliances interurbaines en Brabant...* p. 613-625 en G. Boland, *Les deux versions du pacte d'alliance des villes brabançonnnes de 1261-1262...*, p. 281-289. Hierbij waren betrokken: Brussel, Leuven, Antwerpen, Lier, Zoutleeuw, Herentals, Turnhout, Tienen, Den Bosch, Incourt, Zichem, Nijvel, Gembloers, Geldenaken en Halen.

3. „*Cum olim inter nos, stultorum temeritate movente, lites, odia et discordie non semel sed pluries habite fuissent, nos quasi providi de futuris, considerantes nullum nobis hincinde honorem nec profectum posse generari, ne in posterum hiis*

broeders sloten zij een verbond van vrede en vriendschap⁴ en beloofden zij mekaar bij te staan in de handhaving van hun rechten, met vrijwaring evenwel van de rechten van de hertog en van de waarachtige erfgenamen van het land.⁵ Bovendien verbonden zij er zich toe de vorst op de hoogte te brengen van elke poging om delen van het land te bezetten of het hertogdom op welke wijze dan ook te verzwakken. Bij het herstel van de rechtmatige toestand zouden zij trouwens de landsheer met lijf en goed bijstaan⁶.

Uit deze reeks akkoorden blijkt duidelijk dat de Brabantse steden in de tweede helft der dertiende eeuw zeer goed wisten dat elke crisis van het vorstelijk gezag een rechtstreekse weerslag had op hun belangen. De onderlinge afhankelijkheid van vorst en land zette hen er ook toe aan de „*terra nostra*” te verdedigen.

In de stedenbonden van 1261-1262 komt het nationaal bewustzijn van de Brabanders der dertiende eeuw tot uiting, meer bepaald hun vastbesloten wil tot onderlinge samenwerking en tot beveiliging van de belangen van vorst en land.

Naast deze rationele reactie op de ernstige crisis waarmee het hertogdom had af te rekenen, kwam er echter ook een meer gevoelsgeladen antwoord. Dit weerklonk zeer duidelijk in een reeks Latijnse genealogieën die in de periode 1267-1294 geschreven werden.

Een krachtige affirmatie van het herwonnen Brabants zelfbewustzijn spreekt uit een viertal genealogieën die tussen 1267 en 1304, vermoedelijk in het kerkelijk milieu, ontstonden. Het oudste voorbeeld in dit verband is de fameuze „*Genealogia ducum Brabantie et heredum Francie*” die kort na de machtsovername

similia tam facile sicut hactenus queant accidere, ad omnem prehabitu rancorem sopiendum, et pacem diu instabilem, que tamen bonos singulos et maxime compatriotas decet, perpetualiter reformandam, precipue quoque propter honorem et profectum domini nostri atque etiam totius terre nostre amplificandum et custodiendum, multiplici consilio quomodo id stabiliter fieri possit, utrimque requisito, sufficienti deliberatione peracta, tandem omnipotentis Dei inspirante gratia, in hoc consensimus...” (G. Boland, *Les deux versions du pacte d'alliance...*, p. 287-288).

4. „*quo facto, omnes pariter et singuli, tanquam fratres, unanimi voluntate conjuravimus et confederationem mutue pacis atque amicitie fecimus inviolabiliter observandam...*” (*Ibidem*, p. 288).

5. „*Ceterum promisimus invicem, ubicumque opus habuerimus, alter alteri ad jus suum conservandum fideliter assistere contra unumquemque hominem, salvo semper jure domini nostri ac veri heredis terre nostre.*” (*Ibidem*, p. 288-289)

6. „*Preterea si alicubi terminos terre nostre abbreviari perciperemus vel jura domini nostri occupari seu in aliquo debilitari, quod Deus avertat, hoc domine vel domino ipsius terre, qui tunc esset, quanto citius possemus, intimare deberemus, ut si talis animi foret quod ad hoc emendandum atque ad debitum statum reformandum instare vellet, ad assistendum et sicut teneremur rebus et corporibus nos semper paratos et benivolos exhiberemus; sin autem omni tempore tanquam de propriis dampnis dolentes, huius rei deberemus esse monitores et conquestores quousque modo debito fieret correcta.*” (*Ibidem*, p. 289).

van Jan I geschreven werd in de abdij van Affligem⁷. Niet lang nadien werd dit werk aangevuld in de „*Genealogia ducum Brabantie ampliata*”⁸. Na 1285, maar vóór 1288, ontstond de „*Genealogia ducum Brabantie metrica*”⁹ terwijl tenslotte tussen 1294 en 1304 de „*Chronica de origine ducum Brabantie*”¹⁰ geschreven werd. In deze genealogieën die er in eerste instantie op gericht zijn de luister der dynastie te bezingen, vinden wij een aantal thema's terug die later, vooral dan door Jan van Boendale, gretig zullen overgenomen worden. Vooreerst wordt telkens weer bevestigd dat de Brabantse hertogen afstammen van de Karolingers, ja zelfs van de Trojanen¹¹ en dat zij de wettige erfgenamen van Frankrijk zijn die op listige wijze uit hun erfgoed verdreven werden¹².

De roem van het hertogelijk geslacht wordt ook nog vergroot doordat zowel Pepijn als Karel Martel en Karel de Grote, hertogen van Brabant genoemd worden¹³. Voortdurend wijzen deze genealogen er op dat de Brabantse dynastie door familiebanden verwant was met de grote Europese vorstenhuizen¹⁴.

Ook godstienstige elementen moeten bijdragen tot de faam der Brabantse hertogen. Telkens wordt herhaald dat deze vorsten

7. *Genealogia ducum Brabantie et heredum Francie*, in M.G.H., S.S., dl. XXV, p. 385-391.

8. *Genealogia ducum Brabantie ampliata*, in M.G.H., S.S., dl. XXV, p. 391-399.

9. *Genealogia ducum Brabantie metrica*, in M.G.H., S.S., dl. XXV, p. 399-404.

10. *Chronica de origine ducum Brabantie*, in M.G.H., S.S., dl. XXV, p. 405-413.

11. Zie bijvoorbeeld in de *Genealogia ducum Brabantie et heredum Francie*, p. 391: „*Hec est prosapia regum Francorum a tempore Priami primi regis Francie usque ad tempus Iohannis ducis Lotharingie huius nominis primi, qui est heres regni Francorum hereditario iure, sicut primogenitus Karoli Magni stirpis. Cuius stirpis generatio non derelinquetur in secula. Nam multi sancti et plurime sancte procreati sunt ex ea.*” Andere voorbeelden in dit verband: *Ibidem*, p. 390, 389, *Genealogia ducum Brabantie ampliata*, p. 395-396; *Genealogia ducum Brabantie metrica*, p. 401-402 en *Chronica de origine ducum Brabantie*, p. 408. Dit terugrijpen naar de Karolingers was zoals bekend een klassiek procédé (Zie noot 79).

12. Typisch in dit verband is de passus uit de *Genealogia ducum Brabantie ampliata* p. 395: „*Eodem etiam anno Robertus, filius Hugonis (Capet), rex ordinatus est. Isti non fuerunt de progenie Karoli Magni; qui regnum Francorum fraudulenter intraverunt et posteris suis hereditarie reliquerunt. Horum Hugonidarum regum decimus est Ludovicus rex Francie modernus et Iohannes dux Lotharingie et Brabantie etiam modernus, duodecimus Karolidarum a Karole duce, qui Franciam amisit sibi debitam.*” Een ander voorbeeld in dit verband levert de *Genealogia ducum Brabantie metrica* p. 404: „*Qui (Karel van Neder-Lotharingen) rex Francorum verus de iure fuisset, Si non cepisset Capet Hugo fraudibus ipsum.*”

13. „*Pipini primi ducis Brabantie*” (*Genealogia ducum Brabantie et heredum Francie*, p. 387) „*Karolum Martel ducem Brabantie*” (*Ibidem*, p. 388), „*Qui (Karel de Grote) etiam erat dux Brabantie. Hanc terram ipse Karolus, scilicet patriam suam, precieque dilexit*” (*Ibidem*, p. 388). Andere gelijkaardige voorbeelden in de *Genealogia ducum Brabantie ampliata*, p. 393 en in de *Genealogia ducum Brabantie metrica*, p. 403.

14. Zie de *Genealogia ducum Brabantie et heredum Francie*, p. 391 en de *Genealogia ducum Brabantia ampliata*, p. 396.

niet alleen kloosters gesticht hebben maar ook wordt erop gewezen dat talrijke heiligen aan hun geslacht ontsproten zijn. Zo volgt op de „*Genealogia ducum Brabantie ampliata*” een ahangsel onder de hoofding : „*Hec sunt nomina quorundam sanctorum et sanctarum prosapie illustrissimorum ducum Lotharingie et Brabantie*”¹⁵. Dit „christelijk karakter” vindt men ook in zeer sterke mate terug in de „*Genealogia ducum Brabantie ampliata*”. Deze heeft het over Chrotilde, de dochter van Chilperik, als een „*reginam orthodoxam et christianissimam*”¹⁶. Elders wordt verhaald dat de zegening van de Heilige Arnulfus over het hertogelijke geslacht is neergedaald¹⁷. Met welgevallen betoogt de anonieme auteur een weinig verder dat Pepijn al zijn krachten wijde aan de luister der kerk¹⁸ terwijl hij vervolgens breedvoerig uitweidt over de zogenaamde vroomheid van Karel de Grote¹⁹. Hiertegenover stelt hij dan, net zoals Jan van Boendale dat later zal doen²⁰, de „decadentie” van de huidige tijd²¹. De „*Genealogia ducum Brabantie metrica*” gaat nog een stap verder door te verklaren dat deze vorsten een goddelijke zending vervullen²². Elders richt de auteur een smeekbede tot de Godheid opdat hertog Jan I heil en zegen zou te beurt vallen²³.

Typisch hierbij zijn ook een aantal reminiscenties aan de Romeinse oudheid. Jan I wordt immers een „*marcio Romanus*” genoemd en een „*cesarius gladiator*”²⁴.

Deze Latijnse genealogieën, die vrijwel alle vóór de slag van Woeringen geschreven werden, zoeken de luister en de eer van

15. *Genealogia ducum Brabantie ampliata*, p. 398.

16. *Genealogia ducum Brabantie ampliata*, p. 392.

17. *Genealogia ducum Brabantie ampliata*, p. 392 : „*quem pater suus Sanctus Arnulphus benedixit .... Hec benedictio cum unctio descendit in nobilissimam et sanctissimam prosapiam ducum Lotharingie et Brabantie...*”

18. *Genealogia ducum Brabantie ampliata*, p. 393 : „*qui totam potentiam suam ad exaltandam sanctam ecclesiam convertit*”.

19. „*Karolus omnes artes liberales didicit et studiosissime coluit ; libris divinis continue intentus fuit Karolus legendi et psallendi divinum officium disciplinam correxuit. Erat enim in utroque peritus et cantare et legere cum clericis in choro solebat*” (*Genealogia ducum Brabantie ampliata*, p. 393).

20. Zie p. 89.

21. *Genealogia ducum Brabantie ampliata*, p. 393-394 : „*Karolus elemosinas, virtutes et magnalia coram Deo et hominibus gloriosa operatus est modernis tam incredibilia quam inusitata*”.

22. *Genealogia ducum Brabantie metrica*, p. 403 : „*Qui (Karel de Grote) Brabatinus dux fuit et dominus. Quem Deus huc misit, sub quo Brabantia risit*”.

23. *Genealogia ducum Brabantie metrica*, p. 404 : „*Quem fortunatum faciat Deus atque beatum !*”

24. „*Hic secuntur versus de Iohanne duce Brabantie. Ecce Brabatinus princeps dux Lothariensis, Marcio Romanus, cesarius gladiator. Dux princepsque ducum, comitum quoque Lothariorum .*” (*Genealogia ducum Brabantie metrica*, p. 404). Een ander voorbeeld uit dezelfde kroniek (p. 401) : *Karolus Magnus rex et augustus. Hic rex cesar erat, dux sextus Lothariensis*”.

Brabant nagenoeg uitsluitend in het verleden en meer bepaald in de roemrijke afkomst van de hertogen. Van 1267 tot 1288 schijnen de Brabanders zich met andere woorden opgetrokken te hebben aan voorbeelden uit lang vervlogen tijden. Deze verschaften hun de morele kracht op een ogenblik dat de herinnering aan de dramatische crisis 1261-1267 nog vers in het geheugen lag. Na de zege te Woeringen zou dit veranderen.

Het vergt geen betoog dat de roemrijke overwinning die de Brabanders in 1288 behaald hadden op een bondgenootschap van de graven van Gelre en Luxemburg en de aartsbisschop van Keulen, een krachtige impuls heeft gegeven aan de ontwikkeling van de Brabantse dynastiek en nationaal gevoel. Vooral in het stedelijke milieu schijnt de begeestering groot te zijn geweest. Daar werd Woeringen beschouwd als een triomf van de handeldrijvende burgerij op de roofzucht van sommige feodale heren.

Toch was de vreugde niet onverdeeld vermits de Brabanders er zich van bewust waren dat deze zege moest beveiligd en gevaloriseerd worden. Verscheidene elementen maanden hen aan tot voorzichtigheid en vervulden hen niet met een blind optimisme voor de toekomst. De Limburgse successieoorlog had immers zeer zware uitgaven met zich gebracht en Brabantse handelaars ondervonden in het buitenland moeilijkheden omwille van de schulden van de hertog²⁵. De overwinnaar van Woeringen leidt op dat ogenblik een lustig leventje, hij maakt vrouwen het hof, gaat op jacht en neemt deel aan talrijke tornooien²⁶.

De oudste zoon van de hertog en de rechtmatige opvolger vertoeft aan het hof van zijn schoonvader Edward I, koning van Engeland en zet ook daar de bloemetjes buiten²⁷. Bovendien dreigen er, net als in de periode 1261-1267, andermaal moeilijkheden met de hoge adel. Godfried van Brabant, broer van de overwinnaar van Woeringen is niet erg gelukkig met de Engelsgezinde politiek van Jan I en richt zich meer naar Frankrijk. Hoezeer het gevaar voor nieuwe betwistingen reëel was, blijkt duidelijk uit het feit dat men na de plotse dood van Jan I tijdens

25. P. De Ridder, *Hertogelijk inkomstenbeleid en ontwikkeling van de standenstaat in Brabant onder Jan I (1267-1294) en Jan II (1294-1312)*. Gent, 1977, (onuitgegeven doctoraatsverhandeling o.l.v. Prof. Dr. W. Prevenier) dl. I, p. 242-250 en R. Van Uytven, *Standenprivileges en -beden in Brabant onder Jan I (1290-1293)* in B.T.F.G., 1966, dl. XLIV, p. 426.

26. Zie dienaangaande onze studie: P. De Ridder, *Psychologie en geschiedenis: Hertog Jan I van Brabant (1267-1294), overwinnaar van Woeringen*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, 1979, dl. LXII, p. 155-182.

27. Zie J. Burtt, *Account of the expenses of John of Brabant and Thomas and Henry of Lancaster a.d. 1292-1293*, Londen 1853 (The Camden Miscellany, dl. II, in 4°) en J. De Sturler, *Les relations politiques et les échanges commerciaux entre le duché de Brabant et l'Angleterre au moyen-âge*. Parijs, 1936, p. 143-144.

een toernooi te Bar, ijlings zijn oudste zoon uit Engeland roept om de macht over te nemen²⁸.

In soortgelijke omstandigheden was een heldendicht waarin de roem en de grootse daden van de Brabanders en van hun landsheer bezongen werden niet alleen een welgekomen morele steun maar ook een voorbeeld om in moeilijke tijden te volharden. Een dergelijke kroniek moest zich in eerste instantie richten tot de stedelijke burgerij waar het samenhorigheidsgevoel het sterkst tot uiting was gekomen, meer bepaald in de stedenbonden van 1261-1262. Het lag dan ook voor de hand dat een gelijkaardig epos in het Diets zou dienen geschreven te worden; temeer daar deze taal sinds het laatste kwart der dertiende eeuw ook meer en meer voor de administratieve bescheiden gebruikt werd²⁹.

In deze cultuurhistorische kontekst moet dan ook de Rymkronyk van de slag Woeringen gezien worden die rond 1291-1292 gedicht werd door Jan van Heelu. Reeds uit de aanhef van dit epos blijkt zeer duidelijk dat dit werk in het vorstelijk milieu is ontstaan. Van Heelu heeft zijn boek immers opgedragen aan Margareta, dochter van Edward I, koning van Engeland³⁰. Margareta was in 1290 gehuwd met Jan, de oudste zoon van de overwinnaar

28. P. Bonenfant, *Brabant en Gelre...*, p. 267 en A. Wauters *Jean II*, in *Biographie nationale*, X, col. 217-218, A. Buchet, *Le duché de Limbourg sous les ducs de la maison de Brabant (1288-1404)*. *Jean II de Brabant, dit le Pacifique*, in *Bulletin de la Société Verviétoise d'Archéologie et d'Histoire*, 1967, dl. LIV, p. 45.

29. Zie in dit verband A. Wauters, *Le duc Jean Ier...*, p. 391-392 en A. Van Laar, *De taaltoestanden in Brabant onder hertog Jan I en de internationale betrekkingen van dezen vorst volgens de Rymkronyk van Jan van Heelu*, in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 1929, R. VI, dl. VIII, p. 210. Andere inlichtingen in dit verband in: P. De Ridder, *Brussel, residentie der hertogen van Brabant onder Jan I (1267-1294) en Jan II (1294-1312)*, in *B.T.F.G.*, 1979, dl. LVII, p. 329-341.

30. Van Heelu heeft haar dit werk opgedragen opdat zij daarin Nederlands zou leren:

„Vrouwe Margriete van Inghelant,
Die seker bevet van Brabant
Tshertoghen Jans sone Jan,
Want si dietsche tale niet en can
Daer bi willic haer ene gichte
Sinden van dietschen gedichte,
Daer si dietsch in leeren moghe;
Van haren sweer, den hertoghe,
Sindic haer daer bi beschreven;
Want en mach niet scoenres geven
Van ridderscape groote dade.
Nu biddic hare op ghenade,
Der edelre vrouwen Margrieten,
Dat ic hare dogeden moet ghenieten,
Dat sijt met ootmoede wille ontfæen;
Want om hare hebbict bestaen’

J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 1-2, verzen 1-16)

van Woeringen. Deze zal in 1294 zijn vader opvolgen als Jan II en in 1312 het fameuze Charter van Kortenberg uitvaardigen.

Hoewel Van Heelu een eenvoudige taal schrijft, zonder veel stilistische of literaire opsmuk, toch is zijn kroniek een uiterst waardevolle bron van inlichtingen omwille van de militaire deskundigheid van de auteur³¹ en zijn aandacht voor psychologische factoren³² en typische details. Met grote sympathie voor het krijgsvolk en een begeesterende bewondering voor de ridderschap, bezingt deze ooggetuige niet alleen de roemrijke daden van de hertog en zijn volgelingen maar ook de dapperheid van hun tegenstanders. De verering die van Heelu koestert voor de ridderschap spreekt reeds uit de eerste verzen van zijn verhaal. Hier verklaart hij onomwonden dat dit epos geschreven werd om de herinnering aan deze heldhaftigheid levendig te houden temeer daar de verhalen die in zijn tijd -amper vier jaar na Woeringen - over deze slag de ronde deden, de grootse daden onvoldoende in het licht stelden³³.

Ofschoon deze kroniek aan het Brabantse hof te Brussel ontstaan is³⁴ en van Heelu uitdrukkelijk verklaart dat hij moet rekenen op de welwillendheid³⁵ van Margareta van Engeland, de toekomstige hertogin van Brabant, toch is zijn heldendicht niet uitsluitend een panegyriek op de Brabantse dynastie. Het is immers evenzeer een lofdicht op de Brabanders. Hadden de Latijnse genealogieën tot dan toe vrijwel uitsluitend de roem gezongen van het hertogelijk geslacht, dan wijst Van Heelu ook op de grote bijdrage der gewone Brabanders tot de groeiende macht van het hertogdom³⁶.

31. J. Verbruggen, *De krijgskunst in West-Europa in de middeleeuwen (IXe tot begin XIVe eeuw)*. Brussel, 1954 (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Akademie, Klasse der Letteren, dl. XX), p. 456.

32. P. De Ridder, *Psychologie en Geschiedenis: Bronnen en problemen bij een studie der persoonlijkheid van hertog Jan I van Brabant (1267-1294)*, in *Eigen Schoon en De Brabander*, 1978, LXI, p. 199-212. (Huldenummer Jan Verbesselt).

33.

„Maer dese yeeste was te voren,
Beide in Dietsch ende oec in Walsch
Van vele lieden gedicht valsch,
Die der waerheit daer misten,
Want si dystorie niet en wisten.
Dat dochte my wesen groote scade;
Want daer sijn in die scoenste dade,
Die men van ridderscape mach vinden !”

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 3-4, verzen 58-65).

34. Brussel was onder de regering van Jan I de gebruikelijke vorstelijke residentie. Zie in dit verband: P. De Ridder, *Brussel, residentie der hertogen van Brabant...*

35. Zie p. 80, noot 30.

36.

„Dat wert al van bloten knechten,
Die daer niet en waren bracht om vechten.
Ane gestormt ende bestaen.
Die gbene, daer dat af was gedaen.

Brabant, een woord dat honderden malen in de Rymkronyk van de slag van Woeringen voorkomt, is voor Van Heelu niet zozeer een geografisch begrip of de benaming van een bepaald territorium. Het is eerst en vooral een geestelijke gemeenschap die op bepaalde ogenblikken bijna een menselijke persoonlijkheid schijnt te worden.

Net als een mens kan ook Brabant zich bedreigd voelen³⁷, rouwen³⁸, schade³⁹ lijden en blij zijn⁴⁰. Al deze gebeurtenissen worden door de Brabanders als groep ervaren. Zij beroeren van Heelu en lokken zijn commentaar uit: hij bejammert de verdeeldheid⁴¹ en de onderlinge geschillen die het hertogdom verzwakten in de periode 1261-1267, hij verheugt zich om de steun die Walter Berthout, heer van Mechelen, aan hertogin-weduwe Aleidis

*Al waren si blote knechte,
Si volgden na haren aert te rechte;
Want si waren van den gronde
Van Brabant, dat nie vlien en conde."*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 229, verzen 6771-6778).

*„Ic wane dat nie en gesciede
Dat men sach van bloten knechten
Soe coenlike ende soe seere vechten.
Diere quam daer luttel alsoe bloet
Sine scenen wel, te dire noot
Seriante van prise in haren werken.
Ane die knechte mochtmen merken,
Soe bloet soe coenlike metter hant
Haren heeren holpen, dat Brabant
Natueralike es die coenste aert,
Ende die ghetrouste die ye waert."*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 231, verzen 6218-6228).

37. *„Ende woude hem wreken dies
Dat Brabant was gevreesd,
Die wile dat hi was verweest."*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 28, verzen 650-652).

38. *„Daer Brabant bi in vreesen
Bleef, ende in verdriete groot;"*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 8, verzen 138-139).

39. *„Daer bi was sine doot scade
Den lande van Brabant"*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 76, verzen 1953-1954).

40. Zie p. 86, noot 55.

41. *„Bi deser grooter omminnen
Stont Brabant in swaren tweste:
Want vanden lande die beste,
Beide van heeren ende van staden,
Woude doen elc anderen scaden,
Waer sijt toe bringen mochten.
Ende want dese ieghen een vochten,
Woudemen doen ane striden
Brabant, in allen siden.*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 12-13, verzen 260-268).

verleent⁴² en aan de wezen van Brabant⁴³ en bejubelt telkens weer de dapperheid én van de Brabanders én van hun hertog. Brabant is voor Van Heelu een levende werkelijkheid. Hierbij aansluitend dient te worden vermeld dat ook voor de tegenstanders „Brabant” een duidelijk begrip schijnt geworden te zijn. Brabant vormt telkens weer het voorwerp van hun naijver en van hun haat⁴⁴.

42. „... si twee bleven
*Van Brabant doe al heeren,
 Ende holpen, met grooter eeren,
 Der weesen moeder, diere vrouwen,
 Brabant vermontboren met trouwen”*
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 11, verzen 210-214).
 „Want hi (Berthout) was dien van Brabant hout,”
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 21, vers 460).
 „Met hulpe dire hertoghinnen
 Hilt hi soe eerlijc ende soe wale
 Den lande van Brabant sine pale,”
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 21, verzen 474-476).
 „Des raets droech oec in een,
 Met hare, her Wouter Berthout;
 Want hi was den lande hout,”
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 23, verzen 536-538).
43. „... Waren si alse na belanc
 Den weesen doe van Brabant”
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 9, verzen 159-160).
 „Bi hulpe van den iongen weesen
 van Brabant...”
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 19, verzen 432-433).
 „Eer die weesen
 Van Brabant quamen te haren dagen.”
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 22, verzen 488-489).
44. „Aldus stont met onvrede
 Brabant, ende met ongemake,
 Van dien heeren, sonder sake,
 Die al om waren gheseten,
 Ende Brabant ane beten
 Met orlogen, ende met reesen,
 Tallen staden, eer die weesen
 Van Brabant quamen te haren dagen.
 Soudic voort nu gbewaghen
 Sonderlinghe alder stucken,
 Hoe men Brabant woude verdrucken, ...”
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 21-22, verzen 482-492).
 „Die bisscop Heinric, ende van Gelre
 Die Grave, sijn broeder, waren felre
 Jeghen Brabant altoes,
 Om dat mense montbore niet en coes;
 Daer bi die bisscop Heinric
 Hilt over al weder bic
 Op die van Brabant, waer hi conste.”
 (J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 13, verzen 277-283).
 „Die heere, die alomme saten,
 Ende ieghen Brabant waren hart:
 Doen Jan hertoge wart

Vertegenwoordigt Brabant voor Van Heelu een levende realiteit, dan schrijft hij daarnaast aan de Brabanders eigen karaktertrekken toe. Bij herhaling spreekt hij over hun „aard” en „natuur” die ⁴⁵ voornamelijk gekenmerkt wordt door een uitgesproken stoutmoedigheid en dapperheid. De Brabanders zijn niet enkel bedreven in het hanteren van wapens ⁴⁶ maar zij vechten ook als leeuwen ⁴⁷. Hun krijgshaftigheid is, steeds volgens Van Heelu, zo groot dat Jan I hen soms met geweld moet beletten overijld de strijd

Hilden si hen met ghemake'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 27, verzen 622-625).

„Sla wi alle ten Brabantsoenen'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 198, vers 5307).

„Die Brabantre sijn verwonnen'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 198, vers 5311).

„Die Brabantre sijn verslagen'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 199, vers 5322).

45. Ook de hertog herinnert de Brabanders aan de aard van hun voorouders in zijn korte rede voor de slag van Woeringen :

„Na den coenen aert

Van uwen vordren seldi dinken,

Die men nie en sach winken,

Noch van haren heere vlien !

Wilde nu daer na tien,

Soe sal ons grote eere gevallen'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 177, verzen 4700-4705).

„Alsi hen hadden verblasen

Keerden si in, als liede die rasen,

Ter weringhen weder mede ;

Want, dats haer aert ende haer sede,''

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 197, verzen 5277-5280).

„Sine waren Brabantre van aerde :

Dese droegen den strijt int haerde'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 221, verzen 5935-5936).

„Si volgeden na haren aert te rechte ;

Want si waren van den gronde

Van Brabant, dat nie vlien en conde : ...'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 229, verzen 6176-6178).

„... dat Brabant

Natuerlike, es die coenste aert,

Ende die ghetrouste die ye waert ;

Dat toenden si openbare

Met haren coenen werken dare :'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 23, verzen 6226-6230).

„Want, met sinen manieren

Dede bi noch meer verfieren

Ghemeinlike al die Brabantsoene,

Die natuerlike waren coene'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 278, verzen 7535-7538).

46.

„ende leidde

Met hem een deel Brabantsoene,

Die vromich waren ende coene,

Ende die wel ten wapenen consten.'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 51, verzen 1268-1271).

47.

„Soe coenlike hen gbelaten,

Ochte si waren alle lyoene ;'

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 86, verzen 2242-2243).

aan te binden ⁴⁸. Op het slagveld laten zij hun aandacht door geen valse geruchten afleiden ⁴⁹ maar vechten onverdroten door tot de volledige zege behaald is. Strijden de Brabanders tot de dood toe, dan kennen zij anderzijds geen genade voor hun tegenstanders die meestal afgemaakt worden ⁵⁰ terwijl hun huizen platgebrand worden ⁵¹.

48. *„Maer die ghemeinte van Brabant,
Die wile dat men den raet vant
Dat men die soene soude viseren
Moeste men met ghewout weren.
Soe coenlike wouden si striden gaen,
Datse moeste weder slaen
Die hertoge selve, met crachte,
Eer hise stille staende brachte,”*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 69, verzen 1749-1756).

49. Zo laten de Brabanders zich niet uit hun lood slaan door het valse gerucht dat Jan I gesneuveld is.

*„Alsoe waenden si met woorden
Die ghene versagen, die den orden
Vanden swerden niet en weken ;
Want, watsi hoorden spreken
Achter hen, ochte gheskien,
Sine wouden hen niet om sien,
Riep men van dode, oft van roeve,
Si geberden alse die doeve,
Ende hilden ansijn ende banden
Altoes ieghen die viande,
Dapperlike te ghewere.
Onder der Brabantre here,
En was nye en geen man,
Van dien dat die strijt began,
Die dat ansijn keerde, danen hi quam,
Tote dat men seker vernam
Dat si sege hadden ghewonnen.”*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 199, verzen 5327-5343).

50. *„Maer wat te ben quam dat bleef doot”*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 197, vers 5287).

*„Daer bi moester vele inden
Vore diere Brabantre swerde ;
Want wie der Brabantre gerde
Ghenindichlike, alse si daden,
Diene mochten met minder scaden
Niet wel ontgaen, van dien,
Sine moesten sterven, oft achter tien ;
Want die wile dat die strijt duerde,
Ende ieman ieghen hen ruerde,
Weder swert, ofte knijf,
Dien benamen si sijn lijf
Die Brabantre ; want sine wouden
Niemanne op gbevaen houden...”*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 262-263, verzen 7108-7120).

51. *„En geen huus ints graven lant
Van Gelre en bleef sonder brant,
Dat die Brabanters al deden,”*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 97, verzen 2525-2527).

Naast hun dapperheid bezitten de Brabanders, in de ogen van deze kroniekschrijver, een tweede kwaliteit nl. een sterk samenhorigheidsgevoel vooral dan in het gevecht. Heel Brabant trekt immers als één man op met de landsheer wiens persoonlijke aanwezigheid hen steunt in de strijd⁵². De hertog zullen zij met grote verbetering verdedigen tegen de vijand⁵³. Op het slagveld van Woeringen gedragen de Brabanders zich als echte broeders: wie vermoed is of gewond raakt mag even rusten om daarna met hernieuwde moed de strijd te hervatten⁵⁴ tot de totale overwinning behaald is en alle Brabanders zich over de zege verheugen⁵⁵.

Typisch voor dit nationaal gevoel is ook de grote aandacht voor de „emblemten” die een bijna magische kracht krijgen. Van Heelu verhaalt immers uitdrukkelijk hoe de Brabanders het ergste vrezden wanneer de vijanden er te Woeringen in geslaagd zijn de standaard van Brabant te vellen. Terstond verstomt het geschal der trompetters⁵⁶. Pas wanneer Claes van Ouden erin slaagt het

52. „Want doen hi Brabant altemale
Ghemeinlike ute brachie,”
(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 29, verzen 668-669).
53. „Datsi doen den hertoge neder
Twee orsse onder hem staken :
Dat die Brabantre wraken,
Alsoe hogelike ende alsoe seere,
Als ye lieden wraken haren here ;
Want, doen men woude den hertoge vellen,
En mochtent en ghene tongen tellen
Hoe eyselike dat men daer sach doven,
Tote dire tijt datsi quamen boven,”
(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 211, verzen 5656-5664).
54. „Want, waer die Brabantre vernamen
Dat haer liede waren verladen,
Dien quamen si thant in staden
Soe seere, dat sijt mochten wagen.
Want si des van trouwen plagen,
Daer bi bleven si gheeert.
Si waren oec wel ten stride geleert ;
Want, die moede waren of gewont,
Si sijdden hem een corte stont,
Ende lieten andere vorwaert tien :”
(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 197, verzen 5258-5267).
55. „Die Brabanters alle gemeine,
Rike ende arme, groet ende cleine,
Logeren weder ende waren blide,
Ende dancten Gode vanden stride,
(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 320-321, verzen 8781-8784).
56. „... maer hem (vaandrig) aventuerde
Dat sijn ors ghevelt wert sciene.
Doen moeste sinken die baniere
Van Brabant, sonder ghewere
Doen dat sagen die minstrere,
Dat die baniere onder sanc
Doen lieten si bare geclanc,
Ende haer blasen metten bosinen ;

vaandel opnieuw op te richten, hervatten de Brabanders met grote heftigheid de strijd. Betekenisvol in dit verband is ook de verbetering waarmee de aanhangers van de hertog afstormen op het vaandel van Gelre dat hun een doorn in het oog was ⁵⁷.

Toch dient te worden gezegd dat het uit de Rymkroniek van de slag van Woeringen sprekende nationaal gevoel, niet ontsierd wordt door vijandigheid of haat tegenover de tegenstrevers. Van Heelu zal integendeel herhaalde malen hun moed roemen ⁵⁸. Weliswaar klaagt hij de laaghartigheid en de valsheid van de graven van Gelre en Luxemburg en van de aartsbisschop van Keulen aan, maar nergens wordt deze afkeer overgedragen op de onderdanen van deze vorsten.

Ofschoon een bepaalde Belgische patriottische geschiedschrijving getracht heeft de slag van Woeringen voor te stellen als een overwinning op het „Duits imperialisme” en als een bevestiging van de onafhankelijkheid van Brabant tegenover het Duitse rijk ⁵⁹, toch vindt men in de kroniek van Van Heelu geen sporen van een „anti-duitse” gezindheid. Dit zou trouwens moeilijk zijn geweest vermits talrijke Rijnlanders en burgers van Keulen meestreden aan de zijde van de hertog.

Hoewel Van Heelu blijk geeft van zijn bezorgdheid om het landsbelang ⁶⁰, toch schijnt het Brabants „nationalisme” in de dertiende eeuw, voor zover wij dit althans uit de Rymkroniek van de slag van Woeringen kunnen opmaken, nog sterk verweven te

*Want die sceen in selker pinen
Die hertoge, ende al sijn here,
Dat hen en holpe geen ghewere
Sine moesten den sege verliesen.
Die vrese benam datsi niet en bliesen :”*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 212, verzen 5682-5694).

57.

*„Maer doen en wouden langer niet
Daer die Brabantre gedogen
Dat die baniere soude, vor haer ogen,
Van Gelre openbare bladen...”*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 243-244, verzen 6580-6583).

58. Zie bijvoorbeeld: J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 202, verzen 5409-5410, p. 219, verzen 5878-5891.

59. P. Bonenfant, *Brabant en Gelre...*, p. 267 betoogt: „dat Henri Pirenne beslist te ver gaat waar hij meent dat Woeringen de onafhankelijkheid van Brabant ten opzichte van het Rijk bekrachtigd heeft. Integendeel; voor als na Woeringen handelende de hertog van Brabant en beweerde hij steeds te handelen als Rijkvorst”.

60.

*„Dat mercte wel die hertoginne,
Der kinder moeder, dat van sinne
Heinric niet en was soe vroet,
Dat orbor ware ochte goet
Den lande, dat hi bleve heere;
Daer bi, om dies lants eere,
Viseerde si om gerechte trouwe...”*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 23, verzen 523-529).

Andere voorbeelden in dit verband zie p. 82, noot 39, 42.

zijn met dynastieke aanhankelijkheid en meer bepaald met een grote bewondering voor hertog Jan I. Van Heelu beschouwt de overwinnaar van Woeringen zowat als een incarnatie van Brabant zelf. Jan I wordt voorgesteld als een microcosmos waarin de Brabantse natuur in haar totaliteit aanwezig is. Hertog en land hebben dezelfde lotgevallen gedeeld: beiden werden zij zwaar bedreigd in de periode 1261-1267, beiden ook triomferen zij in 1288. Toen Jan I een weerloos kind was, werd ook het hertogdom ten allen kanten belaagd maar toen hij als jong en glansrijk vorst overal in Europa eer en roem vergaarde, steeg met zijn aanzien ook dat van heel Brabant. De luister van deze heerser straalt af op het gebied dat hij regeert en op de onderdanen en getrouwen die hem bijstaan.

Belangrijk bij dit alles is dat Jan I, volgens Van Heelu, deze roem niet zozeer ontleent aan de luisterrijke dynastie waaruit hij stamt maar integendeel aan zijn persoonlijke verdiensten. Waar in de Latijnse genealogieën het aanzien der Brabantse hertogen voortvloeit enerzijds uit hun Trojaans-Karolingische herkomst en anderzijds uit het groot aantal heiligen van hun geslacht, daar danken Jan I en de Brabanders hun aureool niet aan de prestaties van hun voorgangers maar aan hun eigen heldhaftigheid tijdens de Limburgse successieoorlog. Het Brabants nationaal gevoel steunt thans in de eerste instantie op het collectieve bewustzijn dat alle Brabanders samen met hun landsheer grootse dingen gedaan hebben: de dodelijke dreiging die op het hertogdom woog, hebben zij met grote stoutmoedigheid en dapperheid afgewend en als een kleine minderheid tegenover machtige tegenstanders hebben zij het geleden onrecht in bloed gewroken.

Nog op een ander punt verschilt de visie van Van Heelu met deze der Latijnse genealogisten uit het kerkelijke milieu. Laatstgenoemden⁶¹, daarin trouwens gevolgd door Van Boendale⁶² en Van Velthem⁶³ betogen immers dat God Brabant heeft groot gemaakt.

De Antwerpse stadsklerk, Van Boendale, zal trouwens nog een stap verder gaan en alle onheil van zijn tijd, toeschrijven aan een

61. Zie p. 78, noot 22.

62. „Die vierde boec sal u leren
Hoe die Brabansche heren
Hertoghen bleven, gheweldechlike,
In Brabant ende in Lothrike,
Alsoet hem God woude gheonnen...”

(J. Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, dl. I, p. 357, verzen 1-5).

Soortgelijke uitlatingen vindt men ook elders (zie noot 64).

63. Zie p. 92, noot 74.

gebrek aan godsdienstigheid⁶⁴. Deze sterk religieuze sfeer, vervlochten met hagiografische elementen, zoekt men vergeefs bij Van Heelu.

Weliswaar erkent ook hij dat de Godheid almachtig is en eigenmachtig beschikt over nederlaag en zege, over dood en leven⁶⁵, toch is de grootheid van het hertogdom en van de Brabantse dynastie volgens deze kroniekschrijver in eerste instantie het resultaat van menselijke wilskracht, inzet en dapperheid. Waar de hertogen in de Latijnse genealogieën door God met macht bekleed werden om een bepaalde zending uit te voeren daar verhaalt Van Heelu uitdrukkelijk dat Jan I niet krachtens zijn eerstgeboorterecht de heerschappij over Brabant verworven heeft⁶⁶.

64.

„Dus heeft God, onser alre troest,
Gehoecht die Brabantsche heren;
Want hi gonste hen der eren,
Overmids dat si in boren dagen
Trouwen ende doechden plagen,
Ende die heilige kercke eerden,
Ende Goeds lof altoes meerden.
Wouden heren alsoe noch leven
God, onse Here, soude hem geven
Gelucke ende sege mede,
Alsoe hi desen heren dede;
Mar dair uut eest al gegaen.
Men siet die heren meer staen
Na weelde, ende na der luden goet,
Dant na gerechticheit doet:
Dijs jammer groet van den heren,
Dat si uter duecht dus keren,
Ende gerechticheit laten bliven.”

(J. Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, dl. I, p. 66, verzen 1683-1700).

65.

„God, die alle dinc mach geven
Na sinen wille, want hi daer af
Gheweldich heere es, hi gaf...”
(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 22-23, verzen 514-516).
„Want alsoe salech es di pine
Roefhuse te brekene af,
Alse te striden om iheilige graf.
Aldus was al haer meyninge,
Ende haer sake, in allen dingen,
Rechte orberlijc ende goet:
Daer bi gaf hen God den spoet;
Want Judas Machabeus seegt
Dat aen die menige niet en leegt
Die verwinnesse van den stride;
Het steet aen Gode, in allen tide
Dat bekinden daer wale
Die Brabantre altemale,
Dat al steet aen Gods gebode:”

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 166, verzen 4410-4423).

66.

„Nu hebdi wel verstaen,
Dat parlement es soe vergaen,
Dat van Brabant Jan
Thertogerike daer ghewan,

Zijn gezag dankt hij integendeel aan menselijke beslissingen en berekeningen. Het was hertogin Aleidis, die bijgestaan door Walter Berthout, besloten had de zwakzinnige Hendrik IV te vervangen door zijn jongere broer Jan. Ook de Brabantse adel en steden hadden hierbij in mindere of meerdere mate een rol gespeeld zoals blijkt uit het verzet van Arnold van Wezemaal en uit de stedenbonden van 1261-1262. In het licht van dit alles was het dan ook logisch dat de machtsovername van Jan I plaats vond ten overstaan van de vertegenwoordigers van ⁶⁷ de adel en steden die in de abdij van Kortenberg vergaderd waren. Hierbij aansluitend dient trouwens de vraag gesteld te worden of de Latijnse genealogiëen die kort na het aantreden van Jan I geschreven werden niet in eerste instantie de bedoeling hadden het nodige aureool te verschaffen aan een vorst wiens gezag aanvankelijk niet erkend werd door een aantal leden van de hoge adel en door een belangrijke factie uit de stad Leuven.

Dat de Rymkroniek van Jan van Heelu als een instrument van vorstelijke propaganda moet worden beschouwd is evenmin onwaarschijnlijk temeer daar deze kroniek aan het hertogelijke hof te Brussel ontstaan is en aan de toekomstige hertogin van Brabant opgedragen werd ⁶⁸.

Ook het tijdstip waarop dit heldendicht voltooid werd – ca. 1291-1292 – is naar onze mening veelbetekend. Op dat ogenblik kampte Jan I andermaal met nijpende geldnood. In 1290 hadden de Brabantse steden hem een bede toegestaan die op een termijn

Daer hi niet en was toe gheboren.

Doen hi daer toe was vercoren"

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 26, verzen 591-596).

67.

*„Want doen di kinder waren
Soe verre comen te hare jaren,
Datsi selve van rechte souden
Haer lant berechien, ende houden,
Wert een parlement genomen :
Te Cortenberge dede men comen
Die stade van Brabant, clein ende groote,
Ende daer toe ridderen ende genote,
Ende al die ghene daer macht aen lach.
Op den voorgenoemden dach
Vergaderden dese alle daer.
Daer gaf Heinric openbaer
Voor hen op sinen broeder
Janne, met rade sijntre moeder,
Thertogherike van Brabant ;
Ende woude, dat al dlant
Janne voor rechten heere kinde."*

(J. Van Heelu, *Rymkronyk*, p. 24-25, verzen 545-561).

68. K. Smeets, *Is een hernieuwde bestudering van de „Rymkronyk” van Jan van Heelu gewensd ?*; in *Handelingen van het XXIVe Vlaams Filologencongres*, 1961, p. 345.

van vijftien jaar zou afbetaald worden. De adel die eveneens om financiële steun werd verzocht zou de hertog in 1293 een toelage verlenen⁶⁹.

Dit voor ogen houdend zou men kunnen veronderstellen dat de hertog toen andermaal een beroep gedaan heeft op de „nationale solidariteit” en trots der Brabanders. De Rymkroniek van de slag van Woeringen zou hen eraan herinneren hoe enkele jaren voordien de gezamenlijke inzet van de adel en van het gewoon voetvolk uit het hertogdom tot een grote zege had geleid. Dit epos moest de Brabanders er onrechtstreeks toe aanzetten de vorst andermaal te steunen bij de beveiliging van het landsbelang.

In deze periode heeft Jan I trouwens op nog een andere wijze de herinnering aan de roemrijkste dag uit de Brabantse geschiedenis levendig willen houden. Op 2 februari 1290 had hij immers een rente geschonken aan het kapittel van St.-Goedele te Brussel. Daarmee moest jaarlijks op 5 juni, verjaardag van de slag van Woeringen, een gelduitdeling gehouden worden⁷⁰. Ook dit initiatief past wonderwel in een vorstelijke propaganda- en prestige-politiek.

Hierbij aansluitend dient te worden beklemtoond dat men het „nationaal bewustzijn” van de hertogen niet mag overschatten. Brabant schijnt voor Jan I (1267-1294) en trouwens ook voor Jan II (1294-1312) nog grotendeels een persoonlijk bezit te zijn⁷¹. De vorst beschouwt Brabant als een „erve”, een erfgoed dat verbeten verdedigd wordt tegen binnen- en buitenlandse vijanden en noemt het de „terra nostra”, het „dominium” of het „ducatus” waarover hij eigenmachtig wil heersen.

Ook de adel bekommert zich blijkbaar maar weinig om het hoger landsbelang. De tweede stand denkt eerst en vooral aan zijn feodaal-adellijke privébelangen en had zich trouwens tijdens de dynastieke crisis van 1261-1276 in de heren van Wezemaal en van Gaasbeek als een groot gevaar voor het hertogelijk geslacht geopenbaard.

69. R. Van Uytven, *Standenprivileges en -beden...*, p. 426 en P. De Ridder, *Hertogelijk inkomstenbeleid...*, dl. I, p. 259-316 en p. 343-351.

70. „*de quibus XVI libris capellanus noster predictus in die Sancti Bonifacii martyris, qua die per Dei gratiam, non nostris exigentibus meritis, victoriam de inimicis nostris obtinuimus, solvet viginti solidos bruxellenses...*” (Archief van St. Goedele, oork. nr. 98).

71. In onze verzameling van 1161 hertogelijke oorkonden van hertog Jan I (1267-1294) en Jan II (1294-1312) gebruiken deze vorsten volgende namen om het hertogdom aan te duiden: „*Terra nostra Brabantie*” (22 maal); „*terra nostra*” (55 maal); „*Brabantia*” (34 maal); „*dominium*” (26 maal); „*erfgoed, hereditas, heritage*” (5 maal); „*iurisdictio*” (2 maal); „*ducatus*” (16 maal); „*districtus*” (11 maal); „*patria*” (1 maal). Over het begrip „*patria*” zie J. Lejeune, *Les notions de patria et d'épiscopat dans le diocèse et le pays de Liège du XIe au XIVe siècle*, in *Standen en Landen*, 1955, VIII, p. 1-53.

Ofschoon in het kerkelijke milieu kort na de machtsovername van Jan I een aantal genealogieën ontstaan waren die in begeesterende bewoordingen de roem der dynastie bezongen, toch schijnt het nationaal gevoel van de clerus achteraf sterk bekoeld te zijn, vermoedelijk omwille van de zware belastingen en karweien die de abdijen opgelegd werden⁷². In dit verband moet er trouwens op gewezen worden dat de clerus onder de regering van Jan I en Jan II vrijwel geen politieke invloed bezat. Geestelijken traden slechts zeer uitzonderlijk op als raadgevers van de vorsten en in tegenstelling tot de steden en de adel, schijnen zij nooit op een werkelijke inspraak in het landsbeleid te hebben aangestuurd⁷³. De abdijen hebben er zich grotendeels toe beperkt de hertogelijke misbruiken aan te klagen. Werden in de Brabantse kloosters na de slag van Woeringen blijkbaar geen lofdichten op de Brabantse dynastie meer geschreven, toch heeft een lid van de seculiere clerus, Lodewijk, pastoor te Veltem, ons een voorzetting van de „Spieghel Historiae” nagelaten. Hoewel deze auteur in zijn relaas over de regering van Jan I de Rymkroniek van de slag van Woeringen parafraseert, toch mist hij de begeestering die uit het werk van Van Heelu spreekt. Ook op andere punten bestaan er verschillen tussen het werk van beide kroniekschrijvers. In tegenstelling tot het relaas van Van Heelu is dat van Van Veltem sterk religieus gekleurd. Niet menselijke kwaliteiten zoals moed, dapperheid en volharding maar vooral de Goddelijke werking hebben Brabant groot gemaakt⁷⁴. Waar eerstgenoemde auteur telkens weer de dapperheid der Brabanders bejubelt daar kan laatstgenoemde niet nalaten een aantal schampere opmerkingen aan hun adres te maken. De pastoor van Veltem schildert hen zelfs af als twistzieke

72. P. De Ridder, *Hertogelijk inkomstenbeleid...*, dl. I, p. 121-144 en p. 161-186.

73. P. De Ridder, *Hertogelijk inkomstenbeleid...*, dl. I, p. 205-206.

74. Hij verklaart dat het de Godheid was die de hertog de zege verleend had :

*„Doen die hertoge oec was genesen,
Reet hi te Brabant ward saen,
Daer hi was eerlike ontsaen,
Van monken, van papen ende van nonnen,
Van begginen, die alle ronnen
Met processien hem jegen daer,
Met cruce, met heyldoem vorwaer,
Devotelike, al singende mede.
Dus ontfincmenne in elke stede.
Om dat hi den zege had gewonnen,
Dies hem God wil geonnen !”*

(L. Van Velthem, *Voortzetting van den Spieghel Historiae...*, dl. II, p. 131, verzen 1389-1399).

75. L. Van Velthem, *Voortzetting van den Spieghel Historiae...*, dl. I, p. 162-163.

dobbelaars⁷⁵ terwijl hij Jan I laakt om zijn weinig voorbeeldig leven⁷⁶.

Is Van Veltem een vertegenwoordiger van het kerkelijk milieu, dan vindt men bij de Antwerpse stadsclerk Jan Van Boendale een meer burgerlijke geestesgesteldheid⁷⁷. Ook hij inspireerde zich op de kroniek van Van Heelu en geeft diens Brabants gekleurde versie der feiten weer. Toch legt hij andere accenten. Zo komt in de „Brabantsche Yeesten” de aandacht voor de economische belangen der burgerij⁷⁸ sterker tot uiting dan in de Rymkroniek van de slag van Woeringen.

In tegenstelling tot Van Heelu neemt Van Boendale een aantal klassieke thema's der Latijnse genealogieën over. Voortdurend wijst de Antwerpse stadsclerk immers op de Trojaans-Karolingische herkomst⁷⁹ der Brabantse landsheren. Een andere gelijkenis met deze oudere genealogieën ligt in de sterk religieuze sfeer die de Brabantsche Yeesten kenmerkt. Telkens wordt immers betoogd dat Brabant met goddelijke steun groot geworden is terwijl hij anderzijds de huidige kwalen voortdurend aan een verval van geloof en zeden toeschrijft. Boendale zal trouwens bij gelegenheid een aantal moraliserende beschouwingen ten beste geven. Zo houdt de Antwerpse stadsclerk aan hertog Jan III

76. P. De Ridder, *Psychologie en Geschiedenis, hertog Jan I...*, p. 182.

77. Zie in dit verband de reeds vermelde studie van J. Van Gerven, *Nationaal gevoel en stedelijke politieke visies...*, p. 145-164.

78. „Want die coepmanne haer goet
Ende die pelgrimme daer verloren,
Ende dat meneghen groten toren
Gheschiede, ten selven daghen,
Van rovers, die opt huus laghen,

(J. Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, dl. I, p. 407, verzen 1368-1372).

„Te suveren die straten
Van der rovers ommaten,
Die meneghen dach daer te voren
Den coepmannen groten toren
Hadden ghedaen, ende pine,
Tusschen der Masen ende ten Rine”

(J. Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, dl. I, p. 407, verzen 1379-1384).

„Roefhuuse, die daer stoeden,
Die den coepmannen daden toren,
Die haer goet daer verloren,
Die brac hi ende warpse neder,
Soe dat pays was oyt seder.”

(J. Van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, dl. I, p. 418, verzen 118-122).

79. Dit was trouwens een klassiek thema: B. Guenee, *L'occident aux XIVe et XVe siècles. Les Etats*. Parijs 1971, p. 123-127; L. Genicot, *Princes territoriaux et sang carolingien*; in *Etudes sur les principautés Lotharingiennes*, Leuven, 1975, p. 220-222.

(1312-1355) voor dat hij zijn gezag van God gekregen heeft om het ten dienste van zijn volk uit te oefenen⁸⁰.

Soortgelijke overwegingen zoekt men vergeefs in het werk van Van Heelu. De auteur van de Rymkroniek van de slag van Woeringen beperkt er zich immers grotendeels toe de roem van Jan I en van Brabant te bezingen. Ofschoon Van Heelu net als Galbert van Brugge verhaalt hoe een vorst wordt afgezet en vervangen door een andere, toch hebben beide auteurs deze min of meer gelijkaardige gebeurtenis op een totaal andere wijze behandeld. Waar Van Heelu de afzetting van Hendrik IV en de aanstelling van Jan I zonder veel commentaar verhaalt, daar is voor Galbert van Brugge de machtsovername van Diederik van de Elzas de gelegenheid om een aantal politieke stellingen naar voor te brengen. Zo betoogt hij ondermeer dat de vorst zijn macht ontleent aan het volk⁸¹ dat hij volgens recht en wet moet besturen⁸². In tegenstelling tot dit formuleren van de theorie van de standenstaat en het beklemtonen van de onafhankelijkheid⁸³ van Vlaanderen tegenover de Franse koning, is het epos van Van Heelu vrijwel uitsluitend een lofdicht, op Jan I en de Brabanders.

Toch is dit werk naar onze mening tekenend voor de geestgesteldheid die in Brabant op het einde der dertiende eeuw heerste en die door de hertogen bewust schijnt gestimuleerd te zijn.

Alles wijst erop dat in Brabant onder de regering van hertog Jan I (1267-1294) een zekere vorm van nationaal en dynastiek gevoel leefde. De ernstige machts crisis (1261-1267), de buitenlandse dreiging evenals de Limburgse successieoorlog vormden een geschikte voedingsbodem voor de ontwikkeling van een dergelijk samenhorigheidsbewustzijn. Dit vinden wij onder een rationeel-politieke vorm terug in de stedenbonden van 1261-1262 en onder een meer passionele gedaante in een reeks kronieken. Waar de Latijnse genealogieën de luister bezingen van de Brabantse dynastie die zij tot Priamos en de Karolingers laten opklimmen, daar roemt Van Heelu de dapperheid en de persoonlijke verdiensten waarvan én de hertog én de Brabanders tijdens de strijd om de Limburgse erfenis blijk gegeven hebben.

80. J. Van Gerven, *Nationaal gevoel en stedelijke politieke visies in het 14de eeuwse Brabant. Het voorbeeld van Jan van Boendale*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1976, dl. LIX, p. 150.

81. H. Sproemberg, *Das Erwachen des Staatsgefühls in den Niederlanden. Galbert von Brügge*, in *L'organisation corporative du moyen âge à la fin de l'ancien régime. Etudes présentées à la Commission Internationale pour l'histoire des Assemblées d'Etats* dl. III (Université de Louvain, Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, 1939, 2e série, fasc. L) p. 49.

82. H. Sproemberg, *Das Erwachen...*, p. 64.

83. H. Sproemberg, *Das Erwachen...*, p. 71-73 en 79-82.

Ondanks een aantal andere accenten spreekt uit al deze geschriften een fundamenteel menselijke drang naar „geistliche Selbstbehauptung”. Zoals eminente psychologen en sociologen hebben aangetoond, zoekt de enkeling telkens weer zijn zelfverwerkelijking in de overgave aan een gemeenschap en aan een ideaal waarvoor hij zich kan inzetten⁸⁴. Op deze wijze kan het individu zich niet alleen ten dienste stellen van een geloof, van een klasse of stand, maar ook van een nationale of quasi-nationale gemeenschap. In dit laatste geval kan men dan ook van „nationalisme” gewagen⁸⁵. Dit nationalisme, dat zowel kan leiden tot offervaardigheid, schepingskracht en heldhaftigheid als tot misdadig fanatisme, is naast het liberalisme en het socialisme een der krachtige drijfveren van de historische ontwikkeling. Een dergelijk nationaal gevoel vindt men dan ook, weliswaar onder verscheidene vormen en met een verschillende intensiteit, in alle tijden en in alle samenlevingen. Dit geldt eveneens voor de zogenaamde „christelijke middeleeuwen”, ofschoon men deze periode traditioneel gezien heeft als een tijdvak waarin het geloof in een persoonlijke Godheid een alles overheersende invloed zou hebben uitgeoefend. Telkens weer toch wordt betoogd dat de religieuze verzuchting van de middeleeuwse mens al zijn andere politieke en maatschappelijke aspiraties zou overtroffen hebben. Meer bepaald wordt gesteld dat de middeleeuwer zich zou beschouwd hebben als een lid van een universele christenheid en dat de verbondenheid met deze supranationale gemeenschap veel sterker zou geweest zijn dan deze die hem aan andere maatschappelijke groepen bond: dorp of stad, klasse of stand, volk of natie, gilde of ambacht⁸⁶.

Hoewel niemand zal betwisten dat het Christendom inderdaad een belangrijk impact heeft gehad op de historische ontwikkeling in de periode van 476 tot 1457, toch rijst de vraag of dit wel altijd en overal in even sterke mate het geval is geweest. Heeft men zich inderdaad niet, bezield door de positivistische drang naar classificatie aan te sterke veralgemeningen bezondigd en „de” middeleeuwen bepaalde kenmerken toegeschreven?

Ook andere bedenkingen in dit verband kunnen ons slechts tot omzichtigheid aansporen. Het is immers duidelijk dat dergelijke „algemene kenmerken” van een bepaalde periode niet altijd steu-

84. Zie in dit verband het klassieke werk van E. Lemberg, *Nationalismus*, dl. I, *Psychologie und Geschichte*. Stuttgart, 1950, p. 22-23 en p. 28.

85. E. Lemberg, *Nationalismus...*, dl. I, p. 20 en p. 24-25.

Daarom verklaart J. Huizinga, *Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis tot het einde der 19e eeuw*. Haarlem, 1940, dat nationalisme en patriotisme reeds vroeg bestonden (p. 43) en dat zij in de loop der tijden enkel wat meer omlinnde trekken hebben gekregen (p. 12-13).

86. E. Lemberg, *Nationalismus*, dl. I, p. 36, 50.

nen op een uitgebreid en diepgaand bronnenonderzoek waarbij naast theologische tractaten ook archivalische en zelfs literaire teksten gebruikt werden. Wij hebben integendeel meestal te maken met grove veralgemeningen en extrapolaties.

Daarbij komt nog dat dergelijke generaliserende theoriën onvoldoende rekening houden met de complexiteit der menselijke natuur waar zeer uiteenlopende en zelfs tegenstrijdige betrachtingen voortdurend op elkaar inwerken.

Bovendien bestaan niet alleen in tijd en ruimte verschillen maar daarnaast stelt men ook een aantal afwijkingen vast van individu tot individu en van groep tot groep. Kortom de menselijke dynamiek en scheppingskracht zijn zo krachtig en de daaruit voortvloeiende activiteiten zijn zo veelvuldig en verscheiden dat zij niet kunnen gevat worden in een mooie classificatie.

Wil men deze veelheid toch tot een zekere overzichtelijke structuur terugbrengen dan kan men wellicht beter uitgaan van de fundamentele drijfveren die de menselijke psyche beheersen.

De mens kan immers zoeken naar de diepere zin en de betekenis van zijn bestaan, zin en betekenis die hij kan vinden hetzij in een godsgelovige, hetzij in een vrijzinnige levensvisie. Ofschoon een dergelijke levensopvatting ook het politiek en maatschappelijk gedrag van een individu kan kleuren, toch zijn op dit terrein een aantal specifieke krachten werkzaam: de drang naar persoonlijke vrijheid en rechtszekerheid, de zorg om de materiële welvaart en de sociale rechtvaardigheid en het streven naar „zelfverwerkelijking” door de overgave aan een volksgemeenschap. Voormelde drie betrachtingen, hebben zich op het politiek-maatschappelijke vlak geopenbaard in de drie politieke ideologieën: liberalisme, socialisme en nationalisme die ook tijdens de „christelijke middeleeuwen” impliciet en onder een „primitieve” gedaante aanwezig zijn.

Deze gedachtenstromingen hebben in deze periode nog grotendeels de vorm van niet nauwkeurig omschreven, weinig gedifferentieerde en zelfs gedeeltelijk onbewuste drijfveren die het menselijk gedrag met een wisselende intensiteit beïnvloeden. Nu eens zal de sociale bewogenheid zich duidelijk manifesteren, dan weer zal de drang naar persoonlijke vrijheid zich laten gelden. Een andere maal zal het nationaal samenhorigheidsgevoel en zelfbewustzijn met ongemene kracht komen opzetten.

Dit laatste geldt allicht voor het hertogdom Brabant onder de regering van Jan I (1267-1294). Toch zou het verkeerd zijn te geloven dat enkel psychologische fenomenen aan de grondslag

lagen van het nationaal gevoel dat onder het bewind van Jan I in Brabant heerste.

Ook meer algemene historische factoren hebben de ontwikkeling van het Brabantse zelfbewustzijn bevorderd.

Voorals het bestaan van een „Brabantse staat” met eigen recht en instellingen heeft hiertoe in ruime mate bijgedragen.

Bij het aantreden van Jan I had het hertogdom reeds een lange geschiedenis achter de rug. In deze periode was enerzijds de macht van Brabant in sterke mate gegroeid en anderzijds de verhouding tussen vorst en onderdanen steeds duidelijker omschreven in de testamenten van Hendrik II (1248)⁸⁷ en Hendrik III (1261)⁸⁸. Ook het eigen recht en de eigen instellingen hadden de Brabanders meer en meer vertrouwd gemaakt met het hertogdom.

Jan I zou trouwens op dit gebied een belangrijke bijdrage leveren. Toen Jan van Heelu zijn Rymkroniek dichtte, had deze hertog niet alleen het Brabantse territorium met Limburg uitgebreid maar bovendien een aantal bestuurlijke en juridische vernieuwingen doorgevoerd.

Hij had een algemeen rentmeester van Brabant aangesteld⁸⁹, en de territoriale bevoegdheden van meiers en andere gerechtsambtenaren omschreven⁹⁰. Van Brussel had de overwinnaar van Woeringen de nieuwe vorstelijke residentie gemaakt waar de machtsuitoefening enigermate gecentraliseerd was⁹¹.

Het Nederlands werd stilaan meer en meer de gebruikelijke taal der hertogelijke stadsprivileges⁹² en de charters die in de periode 1290-1291 aan Brussel, Leuven, Antwerpen, Lier, Tienen, Zoutleeuw en Den Bosch verleend werden, verschaften de stedelijke burgerij niet alleen een aantal materiële voordelen maar

87. G. Boland en E. Lousse, *Le testament d'Henri II, duc de Brabant*, in *Revue historique du droit français et étranger*, 1939, R. IV, dl. XVIII, p. 348-387.

88. G. Boland, *Le testament d'Henri III, duc de Brabant*, in R.H.E., 1942, dl. XXXVIII, p. 59-96.

89. M. Martens, *L'administration du domaine ducal en Brabant au moyen âge (1250-1406)* (Mémoires de l'académie royale de Belgique, Classe des lettres, collection in 8°, dl. XLVIII, 3) Brussel 1954, p. 136 en 248-249.

90. C. Kerremans, *Etude sur les circonscriptions judiciaires et administratives du Brabant et les officiers placés à leur tête par les ducs* (Mémoires de l'académie royale de Belgique, Classe des lettres, collection in 8°, dl. XLIV, 2), Brussel, 1949, p. 53.

91. P. De Ridder, *Brussel, residentie der hertogen van Brabant ...*

92. Zie in dit verband A. Wauters, *Le duc Jean Ier...*, p. 391-392 en A. Van Laar, *De taaltoestanden in Brabant onder Hertog Jan I en de internationale betrekkingen van dezen vorst volgens de Rymkronijk van Jan van Heelu*, in *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 1929, R. VI, dl. VIII, p. 210. Andere inlichtingen in dit verband in: P. De Ridder, *Brussel, residentie der hertogen van Brabant...*, p. 330-331.

tevens een grotere rechtszekerheid en eenvormigheid⁹³. Kort na dien zou trouwens het Brabantse landrecht in de landcharters van de ammanie van Brussel⁹⁴ en de „scoutheitscape” van Antwerpen⁹⁵ opgetekend worden.

Jan I voerde daarnaast nog vernieuwingen door op het gebied van het munt-⁹⁶ en belastingswezen⁹⁷. De beden die tijdens zijn regering geheven werden op de steden, de clerus en de adel hadden geleid tot een beraad tussen vorst en onderdanen en de groei van de standenstaat verder bevorderd. Op het einde van de regering van Jan II (1294-1312) zou het Charter van Kortenberg (1312)⁹⁸ trouwens een meer geïnstitutionaliseerde vorm verlenen aan het overleg tussen vorst enerzijds en de Brabantse adel en de Brabantse steden anderzijds.

Niet alleen deze instellingen hebben Brabant tot een tastbare realiteit gemaakt. Ook de omstandigheid dat het hertogdom grotendeels een eentalig⁹⁹ gebied was, heeft de onderlinge samenhang allicht versterkt temeer daar Brussel, Leuven, Antwerpen, Den Bosch, Tienen, en Zoutleeuw daarenboven een aantal gelijke materiële en economische belangen hadden. Het bewustzijn te behoren tot een Brabantse gemeenschap zou trouwens nog duidelijker worden wanneer de goederen van handelaars uit Leuven, Zoutleeuw en Tienen in het buitenland aangeslagen werden tot delging der schulden die Jan I bij vreemde geldschietters gemaakt had¹⁰⁰. Op deze wijze ondervonden de Brabanders tot

93. R. Van Uytven, *Standenprivileges en -beden...*, p. 413-435 en P. De Ridder, *Hertogelijk inkomstenbeleid...*, dl. I, p. 259-316, p. 343-351, p. 161-185.

94. Zie de tekst in J. Van Heelu, *Rymkronyk, Codex Diplomaticus*, p. 541-548, nr. CLXXXIII.

95. Zie de tekst in A. Van Loey, *Middelnederlandsch leerboek*, Antwerpen, 1947, p. 228, nr. 47.

Over deze landkeuren handelt E. Poulet, *Histoire du droit pénal dans l'ancien duché de Brabant* (Mémoires de l'académie royale de Belgique, collection in 4°, dl. XXXIII), Brussel, 1867 en A. Wauters, *Le duc Jean Ier...*, p. 300-304.

96. Zie in dit verband het privilege dat Jan I in juli 1291 aan de munters van Leuven en Brussel verleend heeft (*Annales de l'Académie l'Archéologie de Belgique*, 1874, dl. XXX, p. 115-119).

97. Zie voetnoot 92.

98. J. Van der Straeten, *Het Charter en de Raad van Kortenberg* (Universiteit te Leuven; Publicaties op het gebied der geschiedenis en der philologie, r. III, dl. XLVI-XLVII), Leuven, 1952, 2 dln.

99. Het hertogdom was, op het agrarische „Roman Pays” ten Zuiden van Brussel na, volledig Nederlandstalig. Vrijwel alle belangrijke steden lagen in het Nederlands taagebied. Nijvel, het centrum bij uitstek van Waals-Brabant kon bovendien in de periode 1265-1324/32 bezwaarlijk als een Brabantse stad beschouwd worden vermits hier een eigen heer regeerde, nl. de abdis der Rijksabdij (J. Hoebanx, *Nivelles est-elle Brabançonne...*, p. 389-391).

100. R. Van Uytven, *Standenprivileges...*, p. 426. Om aan soortgelijke confiscaties te ontsnappen zouden de inwoners van Diest trouwens later betogen dat zij geen Brabanders zijn (J. De Sturler, *Un fièf de l'archevêché de Cologne en Brabant; la seigneurie de Diest*, in H.K.C.G., 1936, dl. CI, p. 154.

hun schade en schande dat zij automatisch met hun landsheer geïdentificeerd werden.

In dit algemeen cultuurhistorisch kader heeft zich het Brabants nationaal gevoel ontwikkeld. Dit kan enerzijds bezwaarlijk vergeleken worden met de lyrische, door heimwee gekleurde en warme vaderlandsliefde die in de „*De Laude Flandriae*”¹⁰¹ weerklinkt maar heeft anderzijds weinig gemeenschappelijk met het moderne, ideologisch gefundeerde nationalisme dat vooral sedert de Franse Revolutie een sterke opgang kende. Het Brabants nationaal gevoel op het einde der dertiende eeuw wordt eerst en vooral gekenmerkt door een grote dynastieke aanhankelijkheid gericht op een legendarische hertog, gesproten uit een luisterrijk geslacht. Nauw vervlochten met de trots over de grootse daden der Brabanders is dit samenhorigheidsbewustzijn de begeesterende vervoering om het met grote standvastigheid opgebouwde, zwaar bedreigde maar hardnekkig verdedigde en luisterrijk triomferende hertogdom.

Het eigenlijke territorium schijnt bij de ontwikkeling van dit nationaal gevoel een minder belangrijke rol gespeeld te hebben. Men zou zich trouwens de vraag kunnen stellen of deze krachtige affirmatie van de Brabantse eigenheid en waarde er niet in eerste instantie op gericht was de samenhang te versterken tussen de vrij heterogene gebieden¹⁰² waaruit het hertogdom bestond.

Tenslotte is het evenmin uitgesloten dat het bezingen van Brabantse eer en roem een reactie was op het soms spottend misprijzen dat niet-Brabanders tegenover het hertogdom koesterden¹⁰³.

101. P. Pictor, *De Laude Flandriae*, Brussel, 1944, p. 23, 26, 28-29.

102. R. Van Uytven, *Vorst, adel en steden...*, p. 98; F. Ganshof, *Coup d'œil sur l'évolution comparée de la Flandre et du Brabant*, in *Annales de la société royale d'archéologie de Bruxelles*, 1934, dl. XXXVIII, p. 83-96; P. Bonenfant, *Brabant en Gelre voor en na Woeringen...*, p. 256-257.

103. Zie bijvoorbeeld de uitlatingen van Jan van Hocsem (*Johannis Hocsemii chronicon*, ed. G. Kurth, Brussel, 1927 (K.C.G., in 8°), meer bepaald p. 78) en van Jan van Thielrode (*Johannis de Thielrode chronicon*, in M.G.H., S.S., dl. XXV, p. 577).

Typisch in dit verband is ook het feit dat Giselbert van Bergen het voortdurend en enigermate geringschattend heeft over de „*dux Lovaniensis*” i.p.v. „*dux Brabantie*” (P. Bonenfant, *L'origine du titre de duc de Brabant*, in *Jaarboeken der Vereniging van Oudheidkundige en Geschiedkundige Kringen van België*, 1949, dl. XXXIII, p. 708). Hierbij aansluitend kan er ook nog op gewezen worden dat de zgn. „Brabanciones” in het middeleeuwse Europa geen al te goede reputatie genoten (A. Mens, *De „Brabanciones” of bloeddorstige en plunderzieke avonturiers*, in *Miscellanea De Meyer*, 1946, p. 558-570).